„Kényszerszülte művészet"

A bv. intézetek jelentős részében folynak terápiás, illetve pedagógiai célzatú, a szabadidő kultúrált eltöltését biztosító szakkörök.

Ezek keresztmetszetét mutatta be országos szinten a váci **Tragor Ignác Múzeumban,** 2001-ben rendezett kiállítás. A téma fontosságát felismerve szervez évek óta hasonló rendezvényt, a Vöröskereszttel együttműködve, a Fővárosi Bv. Intézet, melyet 2002. szeptemberében **Csere László bv. dandártábornok** nyitott meg. [a kiállított anyagok közül mutat be kettőt a 5. és 6. sz. képmelléklet]

A több ezres látogatói létszám megerősítette, hogy a fogvatartottak műveiből – produktumaiból – rendezett kiállítások (azon túl, hogy esetlegesen anyagilag **is** mérhető hasznot hoznak) jelentős tömegeket vonzanak, s hozzájárulnak a bv. intézetek, az intézetekben folyó munka, illetve az elítéltek jobb megismerésén keresztül egy reálisabb *„elítéltkép"* kialakulásához, ezen keresztül az elítéltek jobb megítéléséhez. Ezt a kiállítás *„Emlékkönyve"* (ld. később) pregnánsan bizonyítja.

A bv. intézet oldaláról a legdöntőbb szerepe, a szakkörök, öntevékeny csoportok terápiás és pedagógiai hatásának, eredményének van.

Sajnos igazán még hiányoznak e hatásmechanizmusok tudományos vizsgálatára vonatkozó eredmények; kevés ebben a tárgyban az alapvető pszichológiai elemzés, leírás. Ez pedig elősegíthetné a gyakorlati munka hatékonyságának javulását, irányainak kijelölését, de legalábbis hozzájárulhatna ezekhez.

A **társadalom** oldaláról megmutatkozó érdeklődés bizonyítására talán elég annyi, hogy a váci kiállítás **nagyobb** közönségsikert (látogatottságot) hozott, mint az ugyanott megrendezett *„kortárs"* művészeti kiállítások. A május 11. – szeptember 18. közötti időszakban 2400 látogató tekintette meg a fogvatartottak munkáit. (Összehasonlításul: 2200 fő látogatóval *„A váci egyházmegye 1000 éve"* c. kiállítás dicsekedhetett.)

Érdemes a kiállítás *„Emlékkönyvének"* néhány beírását is idézni, amely egyben példa a társadalmi vélekedések paneljeire – de a kognitív vélekedések alakíthatóságára (alakulására) is:

„Kíváncsi lennék, szabadon hányan szánták volna rá magukat ezekre az alkotásokra?" (olvashatatlan aláírás).

Vélekedési séma: *„Kutyából nem lesz szalonna"*

„Csodálkoztunk, hogy nagyobb tehetségek vannak a börtönökben, mint sok esetben szabadon. Ez az élet iróniája" (aláírás)

Vélekedési séma: *„Aki börtönben van, az csak értéktelen ember lehet"*

„... azon gondolkodtam (...) ilyen tehetségesek (...) és mégis börtönbe kerültek"

Vélekedési séma: *„Aki börtönben van, az nem lehet tehetséges ember"*

Kíséreljük meg a műalkotás keletkezésének sajátosságait és az alkotó személyisége közötti összefüggéseket megvizsgálni abból a célból, hogy a különböző típusú alkotási folyamatok közötti hasonlóságokat és különbségeket megállapíthassuk.

A **pszichológiai** vizsgálódás tárgya csak a művészi alkotás **folyamata** lehet, magának az **alkotásnak** az elemzése kívül esik hatáskörén (az a művészettörténet, esztétika stb. feladatát képezi). Pontosítanunk kell: vannak speciális esetek, amikor maga a műalkotás mutatja meg legpontosabban létrejöttének folyamatát, de ilyenkor sem az alkotást, hanem a benne tárgyiasult *„létrejövési mechanizmust"** vizsgáljuk. (Ennek a kitételnek esetünkben a bűnelkövetők által létrehozott alkotásoknál van szerepe.)

Az elítéltek műalkotásait vizsgálva leggyakrabban az **elmebetegek** alkotásainak analógiájára építve próbálnak közelebb kerülni a probléma megfogalmazásához.

Ezt az analógiát az indukálja, hogy a közgondolkodás ***„nem normálisnak"*** minősíti a bűnelkövetőt, s az elmebeteget **egyaránt.** (Ráadásul relatíve sok bűnözőről derül ki vizsgálata során, hogy elmebeteg.)

Az ilyen (lelki) rokonságot feltételező gondolkodás – legalábbis a műalkotások keletkezésének tekintetében – **hamis.**

1. sz. kép: ***„Álom"*, Szegedi Fegyház és Börtön**

Az **elmebetegek** művészeti alkotásainak (sőt ezek múzeumainak) jelentős múltjuk van. Már **Cesare Lombroso** (1836-1910) – aki egyaránt foglalkozott őrültekkel és bűnözőkkel – alapított betegeinek munkáiból máig is látogatható múzeumot. A leghíresebb gyűjteményt **Prinzhorn, H.** állította össze. Budapesten az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetben található a **Pszichiátriai Múzeum,** amely anyagában ma is fejlődik. Az elmebeteg (vagy elmebeteggé vált) zse-

* Pontosabb a *„létrejövés"* fogalmat használni hisz az esetek jelentős részében **tudattalan,** vagy **nem tudatos** létrehozási – létrejövési folyamatról van szó. Azt is meg kell jegyezni, hogy magában az alkotásban mindig is tárgyiasul az alkotás folyamata, az alkotó személyisége. Ez a katarzist indukáló művekben áttételesen, szublimáltan és nem direkt módon van jelen. Az a modell, amelyről itt beszélünk, kifejezetten direkt formában jeleníti meg alkotójának személyes vágyait, indulatait, agresszióját stb. (ld. a holland példánál) [8. sz. kép]

niális művészek sora hosszú. Ugyanakkor, pl. **Révész Géza** *("A speciális tehetség"* c. művében) kifejezetten tagadja ezt az összefüggést. (10) **Dubuffet** (1901 -1985.) az elmebetegek művészetét önálló irányzatként írja le, amely az *„akadémikus"* irányzatoktól teljesen független jellemzőkkel rendelkezik. *("Art brut")* (idézi **N. Dracoulidés**) (7)

Egy-egy mondattal érdemes még érinteni a **gyermeki rajzokat,** s a **szürrealisták alkotásait.** *„Az őrültek művészete, mint tudattalan kifejezés és a belső táj ábrázolása, tisztább, mint a gyermekművészet és a primitív művészet, és autentikusabb, mint a szürrealista művészet. A négy közül az első az, amelynél tökéletesen hiányzik a tudat kontrollja és az utolsó a legkontrolláltabb."* (7)

A bűnelkövetők alkotásainak elemzésénél **alapvetően máshonnan kell kiindulnunk:** ezeknek az embereknek a döntő többsége olyan, szociokulturális környezetből, olyan nevelési – neveltetési szokásrendszerből jön, ahol az átlagos fogalmaknak megfelelő *„tiltások", „korlátozások" nem* – vagy alig – játszanak szerepet, nem működnek. Azok a késztetések, amelyeket az átlag gyermek (a család, a társadalom tiltásával azonosulva) tudata alá szorít, ezeknél az embereknél, akik már fiatal, vagy fiatal felnőtt korukban nevelőintézetben (vagy adott esetben bv. intézetben) töltik éveiket, nem játszanak vagy jelentéktelen mértékben játszanak szerepet (annyira nem, hogy sokuknál az elemi kultúrtechnikai, higiéniai, stb. ismereteket is a bv. intézet alakítja ki).

Így a *„mű"* létrejöttéhez szükséges, a **katarzist** létrehozó elfojtott ösztönök, vágyak, indulatok helyett a ***„direkt"*** ösztönök, vágyak, indulatok törnek (gyakran kontrollálatlanul) elő, illetve fogalmazódnak meg a műalkotásban. A műélvező feltehetően ugyanennek a *„tükörképét"* éli meg a műalkotást szemlélve. Az **Ő** elfojtott indulatai, szorongásai, vágyai abban a katarzis élményben tudnak feloldódni, amely a művész saját – hasonló – vágyai szublimációjaként (tárgyias formában, a műalkotásban) fogalmazódtak meg az alkotásában.

A bűnöző által direkt módon, kontroll nélkül megfogalmazott művek a szemlélőben a *„felettes Én"* kontrollja (valamint az előítéletes gondolkodás) miatt **kevésbé katarzist, inkább elutasítást** - esetleg megbotránkozást - okozhatnak a szemlélőben.

Ennek az ellentétnek a feloldása úgy történhet, hogy a szakkörökön (amelyek ma már igen elterjedtek, s a büntetés-végrehajtási nevelési munka szerves részét képezik*) irányítják a fogvatartott témaválasztását, illetve a kidolgozás mikéntjét. Tehát a szervezeti keretek megvannak (bár a szükséges anyagi forrást gyakran pályázni kell), a vonatkozó jogi háttér és személyi feltételek kialakultak.

A szemléletmód, a munka tartalma vonatkozásában nincs még egységes módszertani gyakorlat az intézetekben.

Visszatérve az alkotások keletkezésének **anatómiájára,** fel kell idézni a

* 6/1996 (VII. 12.) IM. rendelet

2. sz. kép: ***„Nő kutyával"*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet**

„mű" keletkezésének két – alapvetően eltérő – mechanizmusát".

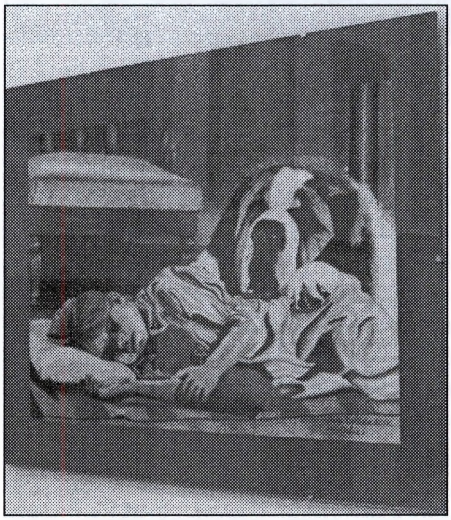
A büntetés-végrehajtási intézetekben létrehozott alkotások keletkezésük mechanizmusát tekintve alapvetően két csoportra oszthatók:

– **az egyik,** amikor (főként) indulatok – érzelmek elemi és direkt *„tükörképei, lenyomatai"* jelennek meg az alkotásban. Így ír erről **Boyle:** *„Elkezdtem minden energiámat ebbe az új kifejezési formába önteni... Valósággal megrészegített az a hatalmas érzelemhullám, amely elöntött, valahányszor befejeztem egy-egy szobromat. Csakis ahhoz volt hasonlítható, amit akkor éreztem, amikor diadalt arattam a múltban, valami verekedésben vagy valami módon túljártam a rendszer eszén.*

A különbség annyi volt csupán, hogy noha most is azt az energiát használtam, éreztem, hogy ugyanolyan agresszív vagyok, de most egy tárgyat alkottam, amely fizikai szimbólum volt, mégis tökéletesen elfogadható a társadalom számára. Csodálatosan termékeny voltam és a legtöbb munkám a lelkem önkifejezése volt, a benne rejlő fájdalomé, dühé, gyűlöleté, szereteté, kétségbeesésé és félelemé. Ez rendkívül fontos volt egyénileg számomra, mert lehetővé tette, hogy megőrizzem mindazt a sok mély érzelmet, csak más csatornába irányítva - a szobrászat terén" (3) [idézi: **Szemrák V.** 11.]

E kategóriába tartoznak a félelmeket, szorongásokat megjelenítő alkotások döntő többsége is.

– **a másik** típus, amikor – általában *„alantasnak"* nevezett – (valójában a fogvatartottak személyiségét tekintve természetes) vágyak, ösztönök, kívánt

3. sz. kép: ***„Kötődés"*, Szegedi Fegyház és Börtön**

" Zárójelben megjegyzem, hogy az alkotóképesség *„objektívnek"* nevezhető feltételei (mint pl. az anyaggal való bánni tudás, kitartás, esztétikai intelligencia, érzékelési fogékonyság, teremtő képzelet, esztétikai ítélet – melyet az e témával foglalkozók fontosnak tartanak) (9) egyaránt és egyforma súllyal játszanak szerepet **minden alkotási folyamatban** – függetlenül attól, hogy milyen mértékű katartikus élmény kíséri azt.

cselekedetek, tárgyak jelennek meg produktumként, illetve témaként.

Erre a legjobb példa a Kiállítás anyagából a nőket, luxusautókat, stb. megjelenítő alkotások. Az ún. *„holland kurzus"* anyagából, pl. ide sorolható az az alkotás is, amelyben a fogvatartott apját úgy ábrázolja, hogy annak fejsze áll ki a homlokából. (11) Ez a motívum nyilvánvalóvá teszi az apa és fia közötti kapcsolatot, ill. a gyermek érzelmi viszonyulását apjához. Azt mondhatjuk, hogy ez már nemcsak vágyakat, szándékot, hanem egy egész pszichikus kapcsolatrendszert (apa és fia viszonya) tartalmaz **egy momentumba sűrítve.** A különbség az, hogy amíg az elfojtott (tudattalanba kényszerített) vágyak szublimált formában születnek újjá, mint műalkotások a katarzisban, addig itt a megjelent tárgy a direkt tudati, indulati ösztönös elemeket rögzíti – bár **gyakran magas fokú művészi formában és technikai szinten.**

4. sz. kép: ***„Nő almával"*****, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet**

5. sz. kép: ***„Címerkompozíció"*** **(szövés), Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet**

Az ezen az úton létrejött alkotás a szemlélőben más rezonanciát kelt - elutasítást, megbotránkozást-, mint mondjuk a Lear király, amelynek motívuma szintén az apa-fiú viszony.

A magyar anyagban a nőket (esetenként a szenteket) ábrázoló képek mögül, helyenként arcpirítóan bukik ki a nyers **szexualitás,** míg a holland anyagban, a **direkt erotikus** témájú képek egy része differenciáltabb, fino-

mabb erotikával hat. Így **kisebb az elsődleges jellegű elutasítás** valószínűsége a holland anyag alkotásainál (holott a témaválasztás egyértelműen a holland anyagban *„pikánsabb")* [1. sz. kép].

Az egyéb művek **heterogén csoportot alkotnak:** *„igazi"* megrázó művészi alkotások; bizonyos pszichés állapotokban keletkező *„víziószerű"* képződmények; pusztán az alkotás technikai szintjén létező csinálmányok, amelyek leginkább a rájuk fordított időt és a létrehozásukhoz rendelkezésre állt anyag sajátosságait tükrözik; és a speciális, a börtön fizikai körülményei között létrejött manifesztumok (pl.: falfirkák, mitikus jelek, jelképek, tetoválások, stb.). Ezek esztétikai, pszichológiai elemzése külön tanulmány tárgya lehetne (**Bárdos Z.** 2.).

Mindkét *„fő"* csoporton belül találunk finom **utalásokat** (nem tudatos) áttételeket is. A ***„Nő kutyával"*** (B.A.Z. megyei Bv. Intézet) kompozícióban a **kutya** szerepe feltehetőleg az **alkotóéval** egyezik, akinek *„kutyahűsége"* az imádat tárgyát képező – az előtérben álló – hölgyalak életében reálisan **nem lehet több,** mint a kettőjük megformálásának méretarányai. [2. sz. kép] Alapvetően más a szerepe **Csala Zoltán: *„Kötődés"*** c. képén a **kutyának.** A kompozíció a gyermekkor védettségét, kiegyensúlyozottságát vizionálja, amelynek feltétele (és egyben garanciája) a megvédendő gyermek – nyilvánvalóan az alkotó – méreteit jelentősen meghaladó bernáthegyi kutya. [3. sz. kép]

A ***„Nő almával"*** c. kompozícióban az alkotó szerepe feltehetően az alma

6. sz. kép: ***„Szőnyegszövés"*, Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet**

sorsát osztja, de azért úgy látni, hogy ma még az ananász elfogyasztására is sor fog kerülni a képen szereplő hölgy étkezési vehemenciáját figyelembe véve (B.A.Z. megyei Bv. Intézet) [4. sz. kép].

Két gondolat még az előzőekhez: nem lenne hiábavaló a börtönművészettel foglalkozó gyakorlati és elméleti tapasztalatok rendezése, rendszerezése.

Másrészt egy olyan, **állandó kiállítás** is megteremthető lenne valamelyik közművelődési intézményben vagy ma már aktívan nem használt várbörtönben, amely tematikusan feldolgozva rendszerezve (és folyamatosan fejlesztve) tenné a nagyközönség számára is megközelíthetővé e műveket.

Végezetül (bár a cikk témája a művészeti, kreatív tevékenységek) alá szeretnénk húzni egy dolgot: ahogy a *„kinti"* világban is, a fogvatartottak életében is igaz, hogy szabadideje annak van, akinek rendszeres kötelezettségei is vannak.

7. sz. kép: **Holland kurzus anyaga**

A művészeti szakkörök helyét és szerepét ebbe a nagyobb összefüggésbe helyezve kell szemléljük. Így ágyazódhat bele, kerülhet a helyére a fogvatartottak nevelése, személyiségük alakítása, és a művészeti – alkotó tevékenység.

Bujdosó Balázs—
G. Szabó Erzsébet

Felhasznált irodalom

1. Baudouin, C: *A katarzis* In.: Művészetpszichológia; Szerk.: Halász László – Gondolat, 1973. Budapest.

2. Bárdos József: *Kortárs rabmunka* – kiállítás. Személyes közlés, 2001. Vác

3. Boyle, J.: *A szabadság érzete.* A Sense of Freedom. Pan, 1977. Budapest.

4. Bujdosó Balázs: *Az inadaptált személyiségű elítéltek differenciált nevelésének egyes kérdései bv. intézetekben.* Igazságügyi Minisztérium pályázata, Budapest,1986.

5. Bujdosó Balázs—G. Szabó Erzsébet: *A rokkantak pszichológiai sajátosságainak tükröződése művészi alkotásaikban. „Sebzett madár"* tanulmánykötet, Nyitott Kapu Alapítvány. Aszód, 1997.

6. Bujdosó Balázs—G. Szabó Erzsébet—Yazbekné Szabó Katalin: *Kényszerszülte művészet.* Ea.: Nemzetközi Pszichiátriai Társaság Művészetpszichiátriai Szekciója, Szentgotthárd, 2001.

7. Dracoulidés, N: *Szürrealista eljárások és a tudattalan kifejezése.* (In.:

Művészetpszichológia, Szerk.: Halász László – Gondolat, 1973.Budapest.),

8. Kármán Elemér: *A gyermek erkölcsi hibái és betegségei* (Kriminálpedagógia) Novák és tsa., Budapest. 1922.

9. Meier, N. C.: *A művészi tehetség összetevői.* In.: művészetpszichológia, szerk.: Halász László – Gondolat, 1973. Budapest

10. Révész Géza: *A speciális tehetség.* In.: Művészetpszichológia, szerk.: Halász László – Gondolat, 1973. Budapest.

11. Szemrák Valéria: *Vizuális nevelés a bv. intézetekben.* Szakdolgozat, Magyar Iparművészeti Egyetem., 2001. Budapest.